

Η λογοτεχνία στον πόλεμο

Αγγέλα ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

ΓΙΑ 4η χρονιά έχουμε τη χαρά να απονεύουμε το Βραβείο William Stanley Moss σε δύο άξιες εργασίες, της κ. Γεωργίας Χουστουλάκη, από το Τμήμα Φιλολογίας, και της κ. Παρασκευής Δανδάλη, από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, με παρούσα την αθλοθέτιδα, την κόρη του William Stanley Moss, την αγαπητή μας κυρία Gabriella Bullock.

Είναι ωραίο που μια πράξη υψηλού πολεμικού ηρωισμού μετατρέπεται τώρα σε επιβράβευση έργων ειρήνης, έργων πολιτισμού.

Βέβαια το βραβείο που μας χορηγεί η κα Bullock προέρχεται ήδη από έργα ειρήνης, από τα βιβλία του πατέρα της και από την κινηματογραφική ταινία *Ill Met By Moonlight*, η οποία στηρίζεται στο ομώνυμο «χρονικό».¹ Το χρονικό αυτό της απαγωγής του στρατηγού Κράιπε τον Απρίλιο και Μάιο του 1944 προέκυψε από τις ημερολογιακές σημειώσεις του Μος, τις οποίες κρατούσε κατά τη διάρκεια της επιχείρησης που έφερε εις πέρας υπό τις διαταγές του Patrick Leigh Fermor – 22 χρόνων ο Μος, 29 ο Λη Φέρμορ. Πρόκειται για ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα που έγινε μια συναρπαστική ταινία. Σε λίγο θα δούμε ένα τμήμα της, προηγουμένως όμως επιθυμώ να πω δυο λόγια για το ίδιο το βιβλίο και μάλιστα για την πιο αναπάντεχη πλευρά του, για την παρουσία της λογοτεχνίας στις σελίδες του, κάτι που φαίνεται ότι αποτυπώνει μια όψη της ζωής μες στον πόλεμο, όπως τον διεξήγαγαν οι δυο νεαροί Άγγλοι ευπατρίδες.

Ο τίτλος του έργου πρώτα πρώτα: *Ill Met By Moonlight*. *Κακό φεγγαροαντάμωμα*, σύμφωνα με την ελληνική μετάφραση. Μας ξαφνιάζει κάπως ο τίτλος αυτός, αφού ό,τι εξιστορείται στο βιβλίο είναι ουσιαστικά ένα «λαμπρό φεγγαροαντάμωμα», μια εντυπωσιακή, επιτυχημένη πράξη. Θα εξηγήσω αμέσως τη μικρή παρεξήγηση που υπόκειται. Πρόκειται για στίχο από τη δεύτερη πράξη του *Όνειρου καλοκαιρινής νύχτας* του Σαίξπηρ, πολύ γνωστό στο αγγλικό κοινό. Η στιγμή κατά την οποία λέγεται η φράση έχει ως εξής: Ο Όμπερον, ο βασιλιάς των ξωτικών, συναντά νύχτα μες στο δάσος την Τιάνια, τη βασίλισσά του, με την οποία

¹ Γ. Στάνλεϊ Μος, *Κακό φεγγαροαντάμωμα. Το χρονικό της απαγωγής του στρατηγού Κράιπε*, μτφρ. Μυρσίνη Γκανά, πρόλογος Γκαμπριέλα Στάνλεϊ Μπούλοκ, Αθήνα 2016.

όμως έχουν καυγαδίσει, οπότε *Ill met by moonlight, proud Titania!* της λέει. Στην πρόσφατη μετάφραση του Διονύση Καψάλη ο διάλογος αποδίδεται ως εξής:

Κακή συνάντηση στο φεγγαρόφως! Ε, ακατάδεχτη Τιτάνια;
Κι εκείνη απαντά, απευθυνόμενη και στη συνοδεία της:

Μπα; Ο ζηλιάρης Όμπερον! Ελάτε, φεύγουμε αμέσως.²

Ο Όμπερον και η Τιτάνια θα τα ξαναβρούν στο τέλος του έργου και όλα θα γίνουν μέλι-γάλα. Καταλαβαίνουμε λοιπόν ότι στον τίτλο που έδωσε ο Μος στο έργο του υποκρύπτεται το χιούμορ, κάτι που δεν φαίνεται στην ελληνική απόδοση. *Για δες συνάντηση στο φεγγαρόφωτο!* Κάπως έτσι θα μπορούσε να επιγράφεται το έργο στα ελληνικά.

Η λογοτεχνία δεν υπάρχει όμως μόνο στον τίτλο. Είναι παρούσα στην ίδια την καθημερινότητα της επιχείρησης, όπως είπαμε. Ας δούμε με ποιον τρόπο συμβαίνει αυτό. Στην αρχή-αρχή ακόμα, όταν οι δυο φίλοι, ο Πάντυ και ο Μπίλυ, βρίσκονται κρυμμένοι στα βράχια μιας ρεματιάς, καιροφυλακτώντας για την απαγωγή του στρατηγού, επιδίδονται στα εξής:

Ο Πάντυ κι εγώ περάσαμε το πρωί διαβάζοντας διηγήματα ο ένας στον άλλο – κι αυτό, επειδή μας έχει μείνει μόνο ένα βιβλίο και για τους δυο μας. Το «Μάρκχαϊμ» του Στήβενσον και τους υπέροχους «Παρείσακτους» του Σάκι... Είχε πλάκα. Μετά ο Πάντυ απήγγειλε κομμάτια από τον Σαίξπηρ στα γερμανικά, κάτι που γνωρίζει καλά, και μιλήσαμε για μυθολογία και επιστήμες. (107)

Η ανάγκη για λογοτεχνία μέσα στον πόλεμο, η ανάγκη για ανάγνωση, ακόμα και για αναφορά σε «επιστήμες»! Είναι φανερό πως έχουμε να κάνουμε με έναν πολιτισμό της ανάγνωσης, του χαρτιού, του κειμένου. Στο σημείο αυτό οι Κρήτες συμπολεμιστές βρίσκονται πολύ μακριά, πράγμα που κάποια στιγμή ο Μος θα το σχολιάσει έμμεσα με το αδιόρατο χιούμορ του: «Δεν μου είχε μείνει απολύτως τίποτα να διαβάσω, κι έτσι πέρασα τη μέρα μου σαν τους Κρητικούς, με συλλογισμούς» (163).

Όμως τι ακριβώς είχε βρει «υπέροχο» ο Μπίλυ στα διηγήματα που διάβασαν, τι είναι αυτοί οι «Παρείσακτοι» του Σάκι; «*The Intruders*» μου λέει η μηχανή αναζήτησης και μου επιτρέπει να ακούσω το διήγημα ως και σε audiobook. Πρόκειται λοιπόν για μια ιστορία ανάμεσα σε δυο

² Ουίλιαμ Σαίξπηρ, *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας*, εισαγ.-μτφρ. Δ. Καψάλης, Αθήνα 2012, σ. 60.

άντρες, που ξεκινά ως σφοδρό μίσος και μετατρέπεται σε φιλία όταν συναντιούνται μια νύχτα στο δάσος και κατά τύχη ένα κλαδί πέφτει πάνω τους ακινητοποιώντας τους· αλλά η φιλία μάλλον δεν προλαβαίνει να αναπτυχθεί, αφού πρώτοι τους πλησιάζουν, αντί για τους ελευθερωτές τους, μια αγέλη πεινασμένων λύκων... Κάπως τρομακτικό, σκέπτομαι, το ανάγνωσμα αυτό, ιδιαίτερα όταν βρίσκεται κανείς σε μια ρεματιά περιτριγυρισμένος από κινδύνους, και μάλλον μηδενιστικό (η ανθρώπινη προσπάθεια ακυρώνεται από τη φύση). Όμως ο Μπίλυ βρήκε πως είχε «πλάκα». Ήταν νέος...

Αφού λοιπόν δεν έχουν τι να διαβάσουν οι δυο φίλοι και συμπολεμιστές, απαγγέλλουν στίχους ή συζητούν για τη λογοτεχνία. Έχουν πλέον απαγάγει τον στρατηγό, και διασχίζουν τα κακοτράχαλα βουνά. Προς το τέλος της περιπέτειας, κρυμμένοι μερικά χιλιόμετρα από την ακτή του Ροδάκινου, περιμένοντας ειδήσεις από το Κάιρο, τραγουδούν σιγοπίνοντας ένα «εκπληκτικό κρασί» (ο Μπίλυ γενικά εκτιμά πάρα πολύ το κρητικό φαγητό και κρασί) κι έπειτα συζητούν ως τα μεσάνυχτα για τον Φρανσουά Βιγιόν (192). Γαλλική κουλτούρα, τώρα... Δυο μέρες αργότερα, ξυπνώντας το πρωί, πεινασμένοι και παγωμένοι, πίνουν ρακί για να ζεσταθούν και:

Η αυγή έμοιαζε τόσο παράξενη καθώς γλυστρούσε από την ανατολή στον ουρανό και καθώς ο ήλιος, ένας αλήτης που τριγυρνάει το χάραμα στουπί, εμφανίστηκε ανάμεσα απ' τα δέντρα, μурμουρίσαμε εκείνο το στίχο του Τζον Ντον για τον ήλιο τον πολυάσχολο και ξαπλώσαμε και γρήγορα αποκοιμηθήκαμε. (198)

Busy old fool, unruly sun: χάρη στο γκουγκλ, πάλι, εύκολα μπορούμε κι εμείς να απαγγείλουμε τον στίχο (τον πολύ γνωστό, υποθέτω, στους κατόχους της αγγλικής παιδείας) που μурμουρίσαν τότε οι δυο νεαροί συμπολεμιστές.

Όμως πολιτισμικά πάρε-δώσε γίνονται και με τον γερμανό στρατηγό. Ένα βράδυ, ενώ κρύβονται σε υγρή σπηλιά και τουρτουρίζουν, ιδού πάλι η λογοτεχνία, στην αρχαιοελληνική τώρα εκδοχή της:

Ο Πάντνυ ανακάλυψε ότι ο στρατηγός γνωρίζει καλά τα αρχαία ελληνικά και, προς μεγάλη διασκέδαση των κρητικών συναδέλφων μας, οι δυο τους αντάλασαν στίχους από τον Σοφοκλή.

Αβρότητες με τον στρατηγό με *lingua franca* τα αρχαία ελληνικά. Η τέχνη φέρνει κοντά τους αντιπάλους... Τι να απαγγέλλουν άραγε; *Ερως ανίκατε μάχαν;*

Έναν χρόνο μετά τον πρόωρο θάνατο του Μος—πεθαίνει το 1965 στα 44 του χρόνια—ο Πάτρικ Λη Φέρμορ γράφει τη δική του εκδοχή των γεγονότων. Αναφορές στη λογοτεχνία θα βρούμε λιγότερες και μάλιστα σε διαφορετικά βιβλία από εκείνα για τα οποία κάνει λόγο ο Μος. Ο Λη Φέρμορ γράφει π.χ. ότι ο στρατηγός διαβάζει ξαπλωμένος ένα βιβλίο και σημειώνει: «διά της εις άτοπον απαγωγής, πιστεύω ότι πρέπει να ήταν είτε τα *Άνθη του κακού* είτε η *Ανάβασις* [του Ξενοφώντα], τα μοναδικά βιβλία που είχαμε μαζί μας που δεν ήταν γραμμένα στα αγγλικά» (99, 101). Όμως παρά τις πιο περιορισμένες αναφορές υπάρχει η περιγραφή μιας κορυφαίας στιγμής, που βάζοντας τώρα στο πανόραμα της ευρωπαϊκής παιδείας και τα λατινικά, φαίνεται ότι σημάδεψε τη σχέση του Λη Φέρμορ με τον αντίπαλο:

Μια παράξενη στιγμή, ξημέρωμα, το φως να γλιστράει από το άνοιγμα της σπηλιάς που κάδραρε μια λευκή κορφή του Ψηλορείτη. Ήμασταν και οι τρεις ξαπλωμένοι και καπνίζαμε σιωπηλοί, όταν ο στρατηγός, σαν να μιλούσε στον εαυτό του, είπε αργά:

Vides ut alta stet nive candidum / Soracte

[Βλέπεις πώς το όρος Σοράκτε προβάλλει λευκό με το βαθύ του χιόνι]

Τον πρώτο στίχο μίας από τις λίγες ωδές του Οράτιου που γνώριζα απέξω. Ήμουν τυχερός.

nec iam sustineant onus, συνέχισα, Silvae laborantes, geluque / Flumina constiterint acuto

[Τα δέντρα εκεί δεν αντέχουν άλλο πια να σηκώνουν το βαρύ φορτίο / Και τα ποτάμια είναι σκεπασμένα με σκληρό πάγο.]

Και το πήγα ως το τέλος του ποιήματος. Έπειτα από μερικά δευτερόλεπτα σιωπής, ο στρατηγός είπε: *Ah so, Herr Major!* [Έτσι λοιπόν, κύριε ταγματάρχα!] Για πέντε λεπτά ο πόλεμος είχε εξαφανιστεί χωρίς κανένα ίχνος.³

Μια εμπλουτισμένη επί το ρομαντικότερο αφήγηση της ίδιας σκηνής θα κάνει ο Λη Φέρμορ σε ένα ντοκυμαντέρ, στα γηρατιά του, προσθέτοντας τα «γαλανά μάτια» του στρατηγού, καθώς και το σχόλιο: «Καιρό πριν είχαμε πει κι οι δύο από τις ίδιες πηγές».⁴

³ Πάτρικ Λη Φέρμορ, *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, Αθήνα 2016, σ. 93-94.

⁴ Στο ντοκυμαντέρ *The 11th Day*, παραγωγή του 2005, λεπτό 1.06.00.

Η παραπάνω σκηνή προχωρά ορισμένα βήματα πέρα από όσα αυθόρμητα είχε χαράξει ο Μος. Τώρα εξαγεται ρητά κάτι σαν ηθικό δίδαγμα: η τέχνη βρίσκεται πάνω από τις διαφορές. Φαίνεται πως στο σημείο αυτό οι απόψεις των δύο συμπολεμιστών δεν συνέκλιναν πλήρως.⁵

Βέβαια ο πόλεμος δεν είναι αυτές οι καλές στιγμές, όπου η τέχνη ενώνει με τον αντίπαλο, αλλά ατελείωτες μέρες, μήνες, χρόνια φρίκης, βίας, αίματος, απόγνωσης, πένθους. Η τέχνη, στην όποια εκδοχή της, πολύ λίγα πράγματα μπορεί να κάνει. Ως γνωστόν, ελάχιστα ή και καθόλου δυστυχώς δεν εξανθρωπίζει. Εκ των υστέρων όμως, όταν οι παλιοί εχθροί συμφιλιώνονται, κάτι τέτοιες στιγμές μπορούν, αλήθεια, να συγκινήσουν. Αλλά κι εμείς, που θεραπεύουμε τις ανθρωπιστικές επιπτώσεις, μπορούμε να θαυμάσουμε την καλλιέργεια και την ευρυμάθεια των δυο νεαρών Άγγλων—το δικό μας κατόρθωμα ας περιοριστεί στην κατάκτηση αυτών των κορυφών.

Αγγέλα Καστρινάκη
Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλολογίας
Κοσμήτορας Φιλοσοφικής Σχολής
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kastrinaki@uoc.gr

⁵ Σύμφωνα με τη μαρτυρία της κυρίας Gabriella Bullock, σε συζήτησή μας στις 22.5. 2019, υπήρχε διαφορά αντιμετώπισης του στρατηγού ανάμεσα στον πατέρα της και στον Πάτρικ Λη Φέρμορ: ο δεύτερος είχε επηρεαστεί βαθιά από αυτή τη στιγμή της από κοινού απαγγελίας των στίχων του Οράτιου και αισθανόταν πολύ πιο φιλικά απέναντι στον στρατηγό.